ردیف هفت دستگاه موسیقی ایرانی

به روایت مهدی صلحی (منتظم‌الحکما)

نغمه‌نگاری: مهدیقلی هدایت (مخبرالسلطنه)

با مقدمه‌ی داریوش صفوت

مؤسسه‌ی فرهنگی ـ هنری ماهور

تهران ۱۳۹۳

فهرست

یادداشت ناشر ..... سیزده
یادآوری (مقدمه‌ی داریوش صفوت) ..... چهارده
یادداشت روح‌الله خالقی ..... هفده

دستگاه شور

کوک معمول شور ۲
پیش‌درآمد (درآمد اول) ۲
درآمد دوم رهاوی ۲
هزار مرتبه به‌به (کرشمه) ۴
آواز ۵
نغمه شور ۶
فرود مویه ۶
نغمه (دوم) ۶
زیرکش سلمک ۷
زیرکش سلمک نوع دیگر ۸
سلمک اول ۹
سلمک دوم ۱۰
مقدمه‌ی گلریز ۱۰
محمد صادق‌خانی ۱۱
گلریز ۱۱
صفا ۱۱
چهارمضراب ۱۱
فرود ابوعطا ۱۲
درآمد مقدمه‌ی بزرگ ۱۲
مقدمه (اول) ۱۲
مقدمه‌ی دوم ۱۳
شروع بزرگ ۱۳
بزرگ ۱۳
دوبیتی ۱۴
قجر ۱۵
خارا ۱۵
فرود اول ۱۶
حزین نمره ۱ ..... ۱۶
حزین ۲ ..... ۱۷
ملانازی ۱۸

قسمت دوم شور

آواز ۱۹
کوک معمول شور ۲۰
شهناز ۲۰

قرچه ۲۰
قرچه نوع دیگر ۲۰
رضوی ۲۲
فرود ۲۴
دستان عرب (سارنج) ۲۵
کوک شور میان [؟] دسته ۲۵
پیش‌درآمد ۲۵
زمینه‌ی هزار مرتبه به‌به ۲۵
گوشه‌ی محمدصادق‌خانی ۲۶
پروانه ۲۶
هزار مرتبه به‌به ۲۶
پروانه ۲۷
گوشه‌ی حجاز ۲۶
فرود به آواز ۲۷
آواز ۲۸
گوشه‌ی محمد صادق‌خانی ۳۰
سیخی ۳۱
حجاز ۳۲
مقدمه‌ی بسته‌نگار ۳۲
بسته‌نگار ۳۳
مقدمه‌ی بغدادی ۳۴
حجاز بغدادی ۳۵
خاتمه ۳۶
فرود ۳۷
چهارپاره (در حجاز) ۳۷
برگردان (در حجاز) ۳۹
حجاز نایب اسداللهی ۴۰
فرود ۴۱

افشار

کوک ۴۲
[درآمد] ۴۲
بسته‌نگار ۴۵
افشار آقا حسین‌قلی ۴۶
جانم هزار مرتبه به‌به (کرشمه) ۴۸
کوک معمول شور ۵۰
گرایلی ۵۰
گوشه‌ی قطار ۵۱
گوشه‌ی بزرگ ۵۲
گوشه‌ی دشتی ۵۲
گوشه‌ی بیات ۵۳
فرود شور ۵۴
فرود گرایلی ۵۵

ملحقات شور

قطار ۵۶
فرود ۲ ..... ۵۷
بحر خفیف ۵۷
نغمه‌ی ۱ ..... ۵۸
نغمه‌ی ۲ ..... ۵۸
تصنیف ۵۹

[بیات] کرد

[درآمد] ۶۰
گوشه ۶۰
راح روح ۶۳
فرود ۶۴
فرود کرد ۶۶
فرود دوم مخصوص کرد ۶۷
فرود به شور ۶۷
متمم ۶۷
متمم صورت دوم ۶۸

[بیات] ترک

کوک ترک ۷۰
پیش‌درآمد ۷۱
رنگ ۷۳
درآمد آواز ۷۷
سرورالملکی ۷۹
خسروانی ۷۹
سرورالملکی، مهربانی ۸۲
جامه‌دران ۸۳
مهدی ضرابی ۸۴
روح‌الارواح ۸۵
چهارمضراب ۸۶
تصنیف در روح‌الارواح ۸۷
شکسته‌ی بالادسته ۸۸

دشتی

کوک دشتی میان دسته ۸۹
پیش‌درآمد ۸۹
درآمد محمد صادق‌خانی ۹۱
درآمد احمد صادق‌خانی ۹۱
درآمد آواز ۹۲
حاجیانی ۹۶
فرود مویه ۹۶
بیدگانی ۹۸

[دیگر] ملحقات شور

قرائی ۱۰۰
فرود ۲ قطار ۱۰۱
گیلکی ۱۰۱
گیلکی حاجی‌تاج ۱۰۲
غم‌انگیز با گیلکی ۱۰۳
اوج ۱۰۳
عقده‌گشا یا عاشق‌کش ۱۰۴
نغمه‌ی پائین دسته ۱۰۶
زیرکش سلمک ۱۰۶
فرود به شور ۱۰۷
قسمتی از زیرکش سلمک ۱۰۷
سَمَلی ۱۰۸
کوچه باغی ۱۰۹
اوج ۱۰۹
ضرب اصول ۱۱۰
آواز نشابور ۱۱۲
گرایلی شستی ۱۱۴
گریلی ضربی ۱۱۴
چهارمضراب در افشار ۱۱۵

دستگاه همایون

پیش‌درآمد جدید[۱] ۱۱۸
پیش‌درآمد آوازی[۲] ۱۱۹
پیش‌درآمد محمد صادق‌خانی[۳] ۱۲۰
بال کبوتر ۱۲۰
پیش‌درآمد احمدصادق‌خانی ۱۲۰
آواز[۴] ۱۲۱
آواز دوم[۵] ۱۲۲
موالیان ۱۲۳
چکاوک ۱۲۵
بیداد ۱۲۷
فرود ۱۲۸
بیداد جدید ۱۲۹
نی‌داود ۱۳۰
فرود اول و دوم ۱۳۱
باوی ۱۳۳

---

۱ . همان چهارمضراب است که در ردیف مرحوم معروفی هم آمده است ـ د.ص.

۲ . درآمد میرزا عبدالله است ـ د.ص.

۳ . همان درآمد دوم است به نام درآمد آقا محمد صادقخانی ـ د.ص.

۴. همان درآمدی است که در ردیف مرحوم معروفی صفحه ۱ سطر ۱۰ آمده است ـ د.ص.

۵. همان کاروانی یا زنگ شتر است ـ د.ص.

ابوالچپ ۱۳۶
راوندی ۱۳۷
موره ۱۳۷
لیلی مجنون ۱۳۸
گوشه‌ی طرز ۱۳۸
نوروز عرب ۱۳۹
راوندی ۱۳۹
نوروز صبا ۱۴۱
نوروز خارا ۱۴۲
نفیر ۱۴۴
فرنگ ۱۴۴
شوشتری ۱۴۶
میگلی ۱۴۶
بختیاری ۱۴۷
مؤالف ۱۴۸
دلنواز ۱۴۸
فرود ۱۴۹
گوشه‌ی نیریز ۱۴۹
عزال ۱۵۰
قطعه‌ی زاید ۱۵۰
دناصری ۱۵۱
جامه‌دران ۱۵۲
رنگ فرح ۱۵۵
شهرآشوب ۱۵۸
مارش عثمانی در همایون ۱۶۵

آواز بیات اصفهان

مضراب متضاد، مقدمه‌ی بیات اصفهان ۱۶۶
دستان عرب ۱۶۸
چهارمضراب سه‌گاه ۱۶۸
[درآمد] ۱۶۹
آواز دوم ۱۷۰
نغمه، بحر مجتث ۱۷۱
بیات راجع ۱۷۲
سوز و گداز ۱۷۳
سوز و گداز، نوع دوم ۱۷۳
سوز و گداز، نوع سوم ۱۷۴
سوز و گداز، نوع چهارم ۱۷۴
جوابه ۱۷۴
جوابه، نوع ثانی ۱۷۴
گوشه‌ی راز و نیاز ۱۷۴
فرود ۱۷۵
چهارمضراب ۱۷۶
مثنوی ۱۷۷
رنگ فرح‌انگیز ۱۷۸

دستگاه ماهور

کوک چهارگاه ۱۸۰
پیش‌درآمد ۱۸۰
درآمد آواز ۱۸۱
پروانه ۱۸۳
شکسته ۱۸۴
درآمد قدیم ۱۸۵
پیش‌درآمد آوازی ۱۸۶
درآمد آواز ۱۸۶
آواز ۱۸۷
داد ۱۸۸
خسروانی ۱۹۰
دلکش ۱۹۱
حاجی حسنی ۱۹۲
خاوران ۱۹۴
دوتایکی ۱۹۴
پنجه مویه ۱۹۵
فرود به ماهور ۱۹۵
طرب‌انگیز ۱۹۶
نشابورک ۱۹۷

طوسی (نصیرخانی) ۱۹۸
آذربایجانی ۱۹۹
فیلی ۲۰۰
زیرافکند ۲۰۰
ماهور صغیر ۲۰۱
ابول ۲۰۲
حصار ماهور ۲۰۲
بسته‌نگار ۲۰۲
زنگوله ۲۰۲
نغمه ۲۰۳
آواز ابول ۲۰۳
زیرافکند (کوچک) ۲۰۴
فرود ۲۰۴
گوشه‌ی نیریز در ابول ۲۰۴
شکسته ۲۰۶
نغمه‌ی شکسته ۲۰۷
فرود ۲۰۷
نحیب ۲۰۸
عراق ۲۰۹
محیّر ۲۱۰
آشور ۲۱۰
اصفهانک ۲۱۱
حزین ۲۱۱
نغمه ۲۱۲
زنگوله ۲۱۲
راک ۲۱۴
صفیر [راک] ۲۱۵
نغمه‌ی راک ۲۱۶
مقدمه‌ی راک عبدالله ۲۱۶
راک عبدالله ۲۱۷
فرود راک عبدالله ۲۲۰
ساقی‌نامه ۲۲۰
صوفی‌نامه ۲۲۱
کراغلی ۲۲۳
که به جای پیش‌درآمد هم زده می‌شود
رنگ حربی ۲۲۵
مارش عثمانی در ماهور ۲۳۰
خوارزمشاهی (آقاحسین‌قلی) ۲۳۲
تسلسل ۲۳۴

دستگاه سه‌گاه

پیش‌درآمد (عشق و صبر) ۲۳۷
آواز ۲۳۹
نغمه ۲۴۰
زنگ شتر ۲۴۱
زابل ۲۴۲
پنجه مویه ۲۴۲
بسته‌نگار ۲۴۲
پنجه مویه ۲۴۳
آواز مویه ۲۴۳
فرود مویه ۲۴۴
حصار، قسمت ۱ و ۲ ۲۴۵
بسته‌نگار ۲۴۶
زنگوله ۲۴۶
نغمه ۲۴۶
حصار، قسمت سوم ۲۴۷
دوتایکی ۲۴۷
هزار مرتبه (کرشمه) ۲۴۸
فرود ۲۴۸
حزّان ۲۴۹
پس‌حصار ۲۵۰
معربد ۲۵۰
مخالف ۲۵۱
مخالف، قسمت دوم ۲۵۲
حاجی حسنی ۲۵۲
بسته‌نگار ۲۵۳

دوتایکی ۲۵۴
مقلوب ۲۵۴
نغمه ۲۵۵
دوبیتی ۲۵۶
نغمه (کرشمه) ۲۵۷
حزین ۲۵۹
حزّان ۲۵۹
مویه ۲۶۰

ضمیمه‌ی سه‌گاه

مسیحی ۲۶۱
ناقوس ۲۶۲
تخت طاقدیس ۲۶۲
شاه ختائی ۲۶۴
تصنیف عمل در رهاوی ۲۶۵
مثنوی ۲۶۵

دستگاه چهارگاه

[درآمد] ۲۶۶
پیش‌زنگوله ۲۶۸
زنگوله ۲۶۹
نغمه ۲۷۰
زابل ۲۷۲
حُدی ۲۷۳
پهلوی ۲۷۳
رجز (ارجوزه) ۲۷۵
منصوری ۲۷۶
پنجه مویه ۲۷۶
زنگوله ۲۷۷
نغمه در پرده‌ی منصوری ۲۷۷
منصوری، پنجه مویه ۲۷۸
فرود ۲۷۹
تصنیف کار عمل ۲۸۱
شهرآشوب ۲۸۳
شلخو ۲۹۲
حاشیه ۲۹۳
لزگی ۲۹۵
متن ۲۹۷
تصنیف متن ۲۹۹
متن تصنیف کار عمل ۳۰۰

[چهارگاه با کوک دیگر]

کوک ۳۰۲
[درآمد] ۳۰۲
فرود ۳۰۲
زابل ۳۰۳
پنجه مویه ۳۰۳
فرود مویه به چهارگاه ۳۰۴
حصار ۳۰۴
بسته‌نگار ۳۰۵
زنگوله ۳۰۵
دوتایکی ۳۰۶
هزار مرتبه به‌به (کرشمه) ۳۰۶
فرود ۳۰۷
حزّان ۳۰۷
پس‌حصار ۳۰۸
فرود مویه ۳۰۹
بسته‌نگار ۳۱۰
پنجه مویه ۳۱۰
آواز مویه ۳۱۰

دستگاه نوا

پیش‌درآمد[۶] ۳۱۱
آواز ۳۱۱
آواز دوم ۳۱۲
آواز سوم ۳۱۳

۶ . همان چهارمضراب نوا است ـ د.ص.

فرود ۳۱۵
گردانیه (گردانیا) ۳۱۵
فرود نوع دیگر ۳۱۶
نغمه ۳۱۶
فرود دوم ۳۱۷
بیات راجع ۳۱۷
حزین در بیات راجع ۳۱۸
پنجه مویه ۳۱۸
فرود ۳۱۹
عشاق ۳۱۹
نهفت ۳۲۱
گوشت ۳۲۲
عشیران ۳۲۳
نشابورک متصل ۳۲۳
مجسلی ۳۲۵
خجسته ۳۲۵
حسین ۳۲۶
ملک حسینی ۳۲۸
فرود ۳۲۸
بوسلیک ۳۲۹
فرود ۳۳۰
نیریز ۳۳۰
فرود بوسلیک ۳۳۱
ختم مجسلی یا نستوری ۳۳۱
نستوری ۳۳۱

دستگاه راست پنج‌گاه

پیش‌درآمد نوا [۷] ۳۳۶
آواز اول ۳۳۶
فرود ۳۳۶
آواز دوم ۳۳۷
زنگوله‌ی صغیر ۳۳۷
زنگوله‌ی کبیر ۳۳۸
فرود به پروانه ۳۳۸
نغمه ۳۳۸
خسروانی ۳۳۹
روح‌افزا ۳۴۰
نیریز ۳۴۰
پنج‌گاه ۳۴۲
سپهر ۳۴۲
فرود ۳۴۳
عشاق ۳۴۳
بیات عجم (نوروز عجم) ۳۴۴
بحر نور ۳۴۵
قرچه ۳۴۶
مبرقع ۳۴۷
سپهر ۳۴۷
فرود پنج‌گاه و سپهر ۳۴۷
نحیب ۳۴۷
عراق ۳۴۸
محیر ۳۴۹
آشور ۳۴۹
اصفهانک ۳۵۰
بسته‌نگار ۳۵۰
حزین ۳۵۰
فرود ۳۵۱
نغمه ۳۵۱
فرود ماقبل ۳۵۱
زنگوله‌ی کبیر ۳۵۱
فرود ۳۵۱
طرز ۳۵۱
نغمه‌ی طرز ۳۵۲
فرود نغمه ۳۵۲
آواز طرز ۳۵۲
ابوالچپ ۳۵۳
راوندی ۳۵۴
لیلی و مجنون ۳۵۴
نوروز عرب ۳۵۵

۷ . همان چهارمضراب راست پنج‌گاه است ـ د.ص.

نوروز صبا ۳۵۶
فرود طرز ۳۵۷
نوروز خارا ۳۵۷
فرود طرز ۳۵۸
حزین ۳۵۸
نفیر و فرنگ ۳۵۹
ماوراءالنهر ۳۶۰
راک ۳۶۱
فرود ۳۶۲
نغمه (راک) ۳۶۳
فرود ۳۶۴
راک عبدالله ۳۶۴
جامه‌دران ۳۶۵
شهرآشوب ۳۶۶

شرح علائم ۳۷۱
(از حسین مهرانی)

در یکی از روزهای بهار ۱۳۹۰ استاد روانشاد داریوش صفوت میکروفیلم‌های نغمه‌نگاری ردیف موسیقی ایران دست‌نویس مهدیقلی هدایت (مخبرالسلطنه) را توسط دوست عزیز آقای محمدعلی صحرانورد به مؤسسه‌ی ماهور فرستادند. به نظر می‌رسید صفحات این مجموعه به دست مهدیقلی هدایت شماره‌گذاری نشده و شماره‌هایی که دیده می‌شود بعداً گذاشته شده است. بنابراین اولین پرسش این بود که آیا صفحه‌ها به همان ترتیب مورد نظر نویسنده شماره‌گذاری شده است یا نه؛ نیز این پرسش مطرح بود که آیا این مجموعه کامل است یا افتادگی دارد. در این میان بیماری استاد صفوت شدت گرفت و کار تا درگذشت ایشان در فروردین ۱۳۹۲ متوقف ماند.

پس از آن با دوست عزیزم آقای حسین مهرانی صحبت کردم که شرحی در باب برخی علایم مبهم این کتاب بنویسد. ایشان با مطالعه‌ی دیگر آثار هدایت و با توجه به تجربه‌ی ارزنده‌ی خود در نت‌نویسی و نوازندگی، برداشت و استنتاج خود را به رشته‌ی تحریر درآورد که ضمیمه‌ی این مجموعه است. بازخوانی حواشی و یادداشت‌ها را نیز دوست عزیزم آقای بابک خضرائی انجام دادند که از این دوستان سپاسگزارم.

چنان که گفته شد در ترتیب دستگاه‌ها و گوشه‌ها قدری نابسامانی به چشم می‌آمد. نهایتاً به این نتیجه رسیدیم به طور کلی، جز در موارد استثنایی، فهرست دکتر صفوت (پژوهشی کوتاه درباره‌ی استادان موسیقی ایران و الحان موسیقی ایرانی،۱۳۵۰: ۸۴ ـ ۹۲) را ملاک قرار دهیم. بر این اساس ترتیب دستگاه‌ها و آوازها قدری تغییر کرد: بیات کرد و ماهور که در میکروفیلم‌های شماره‌گذاری‌شده به ترتیب پس از راست‌وپنج‌گاه و چهارگاه آمده بود پس از ملحقات شور و اصفهان قرار گرفت. دیگر ملحقات شور نیز پس از آواز دشتی آمد، حال آنکه در میکروفیلم شماره‌گذاری‌شده پس از ملحقات شور قرار گرفته بود.

نیز به نظر می‌رسید که شماره‌گذاری برخی میکروفیلم‌های دستگاه ماهور مغشوش باشد. به این ترتیب که در میکروفیلم پس از صفحه‌ی «فرود شکسته، نحیب» به ترتیب صفحه‌های «عراق، اصفهانک، حزین»، «عراق، حزین، نغمه، زنگوله»، «عراق، زنگوله»، «عراق، محیر، آشور»، «نحیب، عراق» آمده بود که در اینجا مطابق فهرست دکتر صفوت در آمد.

محمد موسوی

یادآوری

کتاب ردیف هفت دستگاه موسیقی ایرانی، به روایت مهدی صلحی، که اینک به همت مدیر محترم مؤسسه‌ی فرهنگی ـ هنری ماهور، جناب آقای محمد موسوی، به عاشقانِ موسیقی مینَوی ایرانی تقدیم می‌گردد، بی‌هیچ تردیدی محکم‌ترین و معتبرترین سند موسیقی دستگاهی ما است. برای درک این واقعیت باید در مسیر تاریخ اندکی به عقب برگردیم.

موسیقی ایران که تا قبل از دوران قاجاریه (و شاید به تعبیر دقیق‌تر، تا دوران ناصرالدین‌شاه) مبتنی بر نظام دوازده‌مقامی بوده، از دوره‌ی ناصری به‌بعد تبدیل شد به ردیف هفت دستگاه. بدیهی است این تغییر شگفت‌انگیز سؤالات زیادی برانگیخت (و هنوز برمی‌انگیزد) که حقیر در کتاب موسیقی ملی ایران، تا حدِّ امکان بدان پرداخته‌ام. در اینجا فقط درباره‌ی شخصیت علمی و هنری راوی این ردیف، و اعتبار روایت او، داوری استادان بزرگ و پژوهشگر آن‌زمان را یادآوری می‌کنیم:

۱. فرصت شیرازی (فرصت‌الدوله، ۱۲۳۱–۱۲۹۹شمسی)، که خود موسیقی‌شناس و شاعر و ادیب و دانشمند بود، از همان دوران ناصرالدین‌شاه که هفت دستگاه جایگزین دوازده مقام شد، با جدیت و پشتکار به تحقیق درباره‌ی علت این جایگزینی پرداخت و با استادان موسیقی آن‌زمان به گفت‌وگو و جست‌وجو همت گماشت ولی دلایل و توضیحات آنان را قانع‌کننده نیافت. سپس با مهدی صلحی (منتظم‌الحکما) آشنا شد و مشکل را با او مطرح کرد و با توضیحاتی که از او شنید مشکل حل شد و قانع گردید. فرصت‌الدوله خود در این باره در کتاب بحورالالحان چنین می‌نویسد:

> من چندین نفر از این اساتید را که در این **ترتیب جدید**[۱] اجتهادی می‌داشتند دیدم... و آن‌طوری که باید و شاید ادلّه حسیّه آن‌ها اثر در قلبم بنماید ننمود ــ تا اینکه از قضایای آسمانی و اتفاقات زمانی خدمت شخصی رسیدم پس از چند سال که از تألیف این کتاب گذشته بود... میرزا مهدی‌خان منتظم‌الحکما که در علوم عربیه ماهر و در فنون ادبیه قادر است؛ علوم ریاضی را... که عبارت از هیأت و حساب و هندسه و موسیقی باشد به اعلی درجات هر یک ارتقا جسته... و در فنِّ طب ثانیِ بوعلی است... مطالبی را که از کسی نشنیده و در کتابی ندیده بودم فرمودند تمام با ادلّه و براهین...[۲]

از این گفته‌ی فرصت‌الدوله چنین نتیجه گرفته می‌شود که: فرصت قانع شده و قبول کرده که نظام هفت دستگاهی بر نظام دوازده‌مقامی رجحان دارد. دلیل قانع‌کننده‌ی این رجحان را فرصت در صفحه‌ی ۳۸ بحورالالحان توضیح داده که خلاصه‌ی آن چنین است: اساس و پایه همان است که بود، فقط نظم گوشه‌ها و آهنگ‌ها (=ردیف) را تغییر داده‌اند به‌گونه‌ای که بدیهه‌پردازی و گذر به دستگاه‌های دیگر را آسان نموده است. البته مخبرالسلطنه هدایت نیز همین نکته را با روشی روشن‌تر بیان نموده که در سطور بعدی گزارش آن خواهد آمد.

۲. مهدیقلی هدایت (مخبرالسلطنه، ۱۲۴۰–۱۳۲۴ شمسی) درباره‌ی موسیقی قدیم و جدید ایران به کشفیات مهمی دست یافته است که چند نکته‌ی آن را در اینجا از دو کتاب پرارزش او، مجمع‌الادوار و خاطرات و خطرات نقل می‌کنیم. مقدمتاً یادآوری می‌کنیم که کتاب مجمع‌الادوار کلید فهم موسیقی مقامی قدیم ایران و مفتاح رمزِ انتقال آن به نظام هفت دستگاه است ولی این عیب را دارد که سبک نگارش مخبرالسلطنه بسیار موجز و ادبی، یعنی بیرون از دایره‌ی اَفهامِ امروزی است. موسیقی‌شناسیِ پُرمایه لازم است که دامن همت بر کمر زند و این کتاب شگفت‌انگیز را به زبانِ عامیانه‌ی امروزیِ ما برگرداند وتحشیه نماید؛ گرچه در اوضاع نابسامان امروز جهان، یافتن چنین موسیقی‌شناسی آرزویی است محال.

---

۱. تکیه کلام از ما است.

۲. بحورالالحان، فرصت شیرازی، تهران، ۱۳۴۵، ص ۲۹ و ۳۰.

• در مورد ارتباط بین موسیقی مقامیِ قدما و موسیقی دستگاهیِ متأخرین مخبرالسلطنه می‌نویسد:

متأخرین آنچه از آواز و تصانیف و نغمات و دیگر ترکیبات که از قدما به ایشان رسیده بوده است هفت دستگاه ترتیب داده‌اند و اساس گرفته‌اند که آن‌ها را من در اوقات خانه‌نشینیِ درنتیجه‌ی سیاست بدبینی، به روایت منتظم‌الحکما دکتر مهدی صلحی به نتِ فرنگی نوشته‌ام و یک نسخه به مدرسه‌ی عالی موسیقی داده‌ام و امروز سندِ سعیِ قدما است. نتی هم ابجدی خودم تتبّع کردم که در نگارش الحان به وجوهی اَسهَل است و دستور آن چاپ شده است. متأخرین هنوز بدیعی در کار نیاورده‌اند و بدایعی را از بین برده‌اند.[۳]

• و اما درباره‌ی ردیفی که امروزه «در دست است» و نیز درباره‌ی صلاحیت علمی و هنری دکتر مهدی صلحی که راوی ردیف است مخبرالسلطنه در کتاب مجمع‌الادوار توضیح بیشتر و روشن‌تری می‌دهد (در این قسمت هم تکیه کلام‌ها از ما است):

موسیقی ایرانی **که در دست است** [یعنی ردیف فعلی موسیقی ایرانی] روایت آقاعلی‌اکبر و آقامطلّب است **از آثار قدما** [یعنی این ردیف امروزی مجموعه‌ای است از آهنگ‌های قدما که به‌وسیله‌ی آقاعلی‌اکبر فراهانی و آقامطلّب به نسل بعدی منتقل شده]. محمدصادق‌خان [سُرورالملک] پسر آقامطلّب در سنتور [استاد] مسلّم بود. پسران آقاعلی‌اکبر، میرزاحسن و میرزاعبدالله و آقاحسینقلی در تار و سه‌تار مهارت داشتند. آقاحسینقلی معروف‌تر شد. فعلاً که سنه‌ی ۱۳۴۰ است [یعنی ۱۳۴۰ قمری = ۱۳۰۰ شمسی] هیچ‌یک از آن اساتید حیات ندارند. از چند نفری که از شاگردان ایشان هستند دکتر مهدی‌خان منتظم‌الحکما **بهترین راوی است** در ضبطِ پرده، و نظم طبع و حافظه محلِ تمجید بل تعجب است. هفت دستگاه معروف را به‌طوری که از آن اساتید رسیده است به روایت او [یعنی به روایت دکتر صلحی] به حروف نقطه [یعنی به خط نتِ اروپایی] نگاشته‌ام.[۴]

۳. برای پایان دادن به این مبحث، گفتاری هم از استاد روح‌الله خالقی نقل می‌کنیم:

مهدیقلی هدایت (مخبرالسلطنه) هم سال‌ها از محضر او [= دکتر مهدی صلحی منتظم‌الحکما] استفاده کرده و چنان‌که بعد گفته خواهد شد با او مأنوس و مصاحب بوده است. این هنرمند [دکتر صلحی] ردیف استادش را با سه‌تار نواخته و هدایت تمام دستگاه‌ها را طبق روایت او به خط موسیقی نگاشته و این کار در حدود هفت سال به طول انجامیده است و اکنون **یکی از بهترین منابع موسیقی ایرانی** و ردیف میرزاعبدالله می‌باشد.[۵]

از مجموع گفتارهای مزبور که از سه استاد نسل گذشته نقل کردیم نتایج زیر به دست می‌آید:

• ردیف هفت دستگاه موسیقی ایرانی، به روایت صلحی و با نت‌نگاری مخبرالسلطنه، که در این کتاب چاپ شده است، معتبرترین روایتی است که بدون هیچ‌گونه تحریف یا تغییر مستقیماً از منابع دست اول (یعنی آقاعلی‌اکبر و آقامطلّب و میرزاعبدالله) منتقل شده است.

• متن ردیف هفت دستگاه امروزی با الحان دوازده مقامِ قدما اختلاف بنیادی (ماهوی) ندارد. اختلاف فقط صوری است، یعنی مربوط به طرز دسته‌بندی گوشه‌ها و نغمه‌ها و گسترش آن‌ها است.

• به دلیل اینکه استاد بزرگ، مرحوم موسی‌خان معروفی، برای تدوین مجموعه‌ی ردیف هفت دستگاه موسیقی ایرانی (از انتشارات وزارت فرهنگ و هنر سابق)، از روایت صلحی نیز استفاده نموده و تعداد زیادی از گوشه‌های ردیف او را در ردیف خود وارد کرده است، از این رو هرجا در کشفِ رمزِ نت‌نگاریِ مخبرالسلطنه اشکالی ایجاد بشود

---

۳. خاطرات و خطرات، مهدیقلی هدایت (مخبرالسلطنه)، تهران، زوّار، چاپ ششم، ۱۳۸۵، ص ۳۹ و ۴۰. (تکیه کلام‌ها از ما است).

۴. مجمع‌الادوار، مهدیقلی هدایت (مخبرالسلطنه)، تهران، ۱۳۱۷، نوبت اولی، ص ۱۰ و ۱۱.

۵. سرگذشت موسیقی ایران، روح‌الله خالقی، تهران، ۱۳۳۳، بخش اول، ص ۱۲۰ و ۱۲۱.

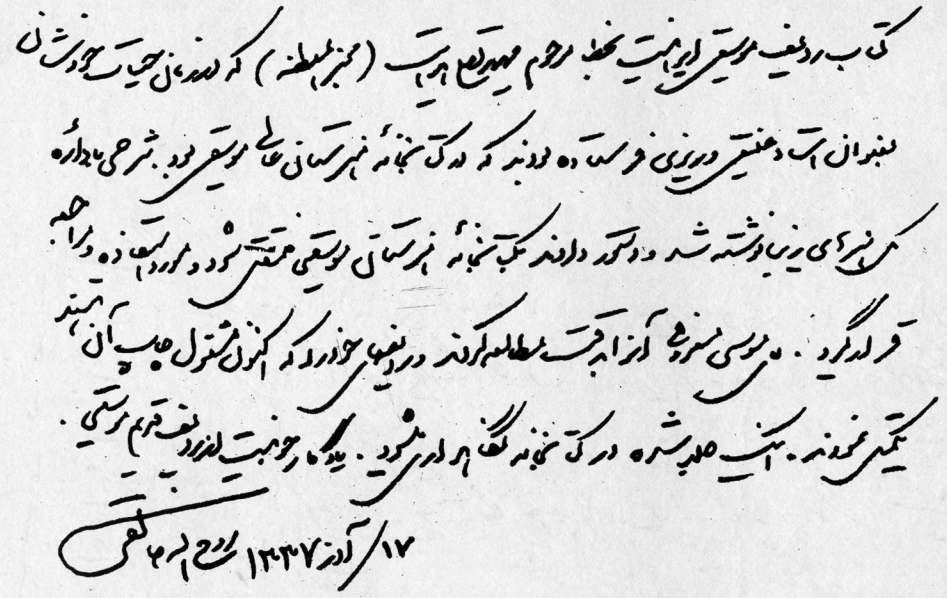
مقایسه و تطبیق با ردیف معروفی مشکل را حل خواهد کرد.

• از آنجا که مخبرالسلطنه در روش نت‌نگاریِ خود علائم خاصی ابداع کرده است لذا جزوه‌ی *دستور ابجدی* نوشته‌ی مخبرالسلطنه را که حاوی این علائم و شرح آن‌ها است ضمیمه‌ی این کتاب منتشر کردیم تا در کشفِ علائم نت‌نگاریِ اختصاصی مخبرالسلطنه مشکلی پیش نیاید.

• در حدود سال ۱۳۵۰ شمسی استاد حسن مشحون دَر مرکز حفظ و اشاعه‌ی موسیقی در مورد تبدیل دوازده مقام به هفت دستگاه فرمود: این گوشه‌ها و ردیف هفت دستگاه موسیقی فعلی ایران را شخصِ بخصوصی اختراع یا جعل نکرده، بلکه از ایام باستان به مرور ابداع شده، نسل به نسل گشته و تکامل یافته است. منتها در زمان قاجاریه، به دلیل اینکه ایل قاجار ریشه‌ی آذریَ داشته و در نتیجه‌ی روابط مستحکمی که با قفقازیه وجود داشته، استادان موسیقی ایرانی تقسیم‌بندی الحان و نغمه‌های موجود را تحت تأثیر اندیشه‌ی آذری به‌صورت هفت دستگاه (یعنی هفت مجموعه‌ی متجانس و هماهنگ) برقرار کردند. در این باره استاد مشحون توضیح بیشتری ندادند و ما، بدون اظهارنظر خاصی، برای حفظ امانت، نظر آن بزرگوار را عیناً نقل کردیم به این امید که مورد عنایت و بررسی پژوهشگران قرار گیرد.

داریوش صفوت

اسفند ۱۳۸۷

کتاب ردیف موسیقی ایرانی‌ست به خط مرحوم مهدی قلی هدایت (مخبرالسلطنه) که در زمان حیات خودشان به عنوان استاد علی نقی وزیری فرستاده بودند که در کتابخانه‌ی هنرستان عالی موسیقی بود. شرحی به اداره‌ی کل هنرهای زیبا نوشته شد و دستور دادند به کتابخانه‌ی هنرستان موسیقی منتقل شود و مورد استفاده و مراجعه قرار گیرد. آقای موسی معروفی آن را به دقت مطالعه کردند و ردیف‌های خود را که اکنون مشغول چاپ آن هستند تکمیل نمودند. اینک جلد شده در کتابخانه نگهداری می‌شود. یادگار خوبی‌ست از ردیف قدیم موسیقی.

۱۷ آذر ۱۳۳۷ روح‌الله خالقی